

นิราศลอนดอน: การศึกษาเชิงวิเคราะห์ทัศนคติเชิงบวก
ที่คนไทยมีต่อภาพลักษณ์ของประชาชนชาวอังกฤษ*

NIRAT LONDON: ANALYTICAL STUDY OF POSITIVE ATTITUDE OF THAIS
TO THE IMAGE OF ENGLISH PEOPLE

พระมหาจันทน์ สิริวณฺโณ (ผมไผ)

Phramaha Jumnon Siriwinno (pompai)

พระมหาอำพล ธนปณฺโญ (ชัยสารี)

Phramaha Ampol Dhanapaño (Chaisaree)

พระมหาสมเด็จ มหาสมิทธิ (อัสสาร)

Phramaha Somdet Mahasamithi (Attasan)

พระมหาเกริกเกียรติ นิรุติเมธี (ไพศาลเจริญลาภ)

Phramaha Koekkiad Niruttimatee (Phaisancharoenlap)

มัจฉรินทร์ ทศตรกุลพัฒน์

Mutjarin Thatsadonkunlaphat

วัฒนา มุลเมืองแสน

Wattana Moulmuangsaen

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย, ประเทศไทย.

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Nong Khai Campus, Thailand.

E-mail: jumnongpompai12@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาความเป็นมา เนื้อหา สาระของนิราศลอนดอน
2) เพื่อศึกษาวิเคราะห์นิราศลอนดอนที่เกี่ยวข้องกับสภาพบ้านเมืองและประชาชนในประเทศอังกฤษ
3) เพื่อวิเคราะห์ทัศนคติเชิงบวกของคนไทย ที่มีต่อประเทศอังกฤษผ่านนิราศลอนดอน การวิจัยนี้เป็น
การวิจัยเชิงคุณภาพ มีวิธีดำเนินการวิจัยโดยรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร งานวิจัย วิทยานิพนธ์ บทความ
และเว็บไซต์ ที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับนิราศลอนดอน

*Received: 17 July 2024; Revised: 5 August 2024; Accepted: 13 August 2024

ผลการวิจัย พบว่า “นิราศลอนดอน” มีประเด็นสำคัญเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของไทยภายหลังจากการที่ประเทศไทยได้ก่อตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ และได้แต่งตั้งทูตไปเจริญสัมพันธไมตรีกับประเทศอังกฤษในสมัยรัชกาลที่ 4 “นิราศลอนดอน” มีส่วนที่เกี่ยวข้องกับประชาชนชาวอังกฤษ ในด้านการยกย่องชื่นชมประชาชนชาวอังกฤษว่าเป็นผู้มีความรู้ความสามารถ มีคุณธรรม มีความประพฤติดี จนได้เป็นที่มาของคำว่า ผู้ดีอังกฤษ การยกย่องชื่นชมบ้านเมืองของอังกฤษว่ามีความเจริญรุ่งเรือง โดยเฉพาะเมืองที่ปรากฏในบทกวีคือ ลอนดอน ลิเวอร์พูล แมนเชสเตอร์ ยูไนเต็ด และพอร์ทsmouth การยกย่องชื่นชมสถานที่สำคัญต่าง ๆ ในประเทศอังกฤษว่ามีสวยงาม ยิ่งใหญ่ เช่น พระราชวังบักกิงแฮม และพิพิธภัณฑสถานอังกฤษ หรือบริติช มิวเซียม เป็นต้น การยกย่องชื่นชมภาษาและวัฒนธรรมอังกฤษ ว่ามีการใช้ภาษาและกิริยาจาที่สุภาพอ่อนโยน ประเพณีการต้อนรับทูตต่างเมืองมีความคล้ายคลึงกันกับไทย คณะผู้ต้อนรับทูตไทยให้เกียรติต่อคณะทูตเป็นอย่างดี กวีมีทัศนคติเชิงบวกต่อคนอังกฤษ โดยนำเสนอผ่านทางบทกวีที่บรรยายถึงความรู้สึกนึกคิดในทางที่ดีต่อคนอังกฤษ ด้วยการบรรยายให้เห็นภาพลักษณ์อย่างชัดเจน

คำสำคัญ: นิราศลอนดอน, ภาพลักษณ์, ทัศนคติเชิงบวก

Abstract

This research article's objectives are 1) to study the history, content, and substance of Nirat London, 2) to study and analyze Nirat London related to the state of the country and people in England, and 3) to analyze the positive attitude of Thai people towards England through Nirat London. This research is qualitative. There is a method for conducting research by gathering information from documents, research papers, theses, articles, and websites that have content related to Nirat London.

The results of the research found that “Nirat London” had important issues regarding Thai history after the founding of Rattanakosin and appointed ambassadors to develop friendly relations with England during the reign of King Rama IV. “Nirat London” has a part related to the British people in terms of praising and admiring the British people for being knowledgeable, virtuous, and well-behaved until it became the origin of the word “English nobleman”. A praise and admiration for the country of England that was prosperous. In particular, the cities that appear in the poem are London,

Liverpool, Manchester, and Portsmouth. Praising important places in England as being beautiful and grand, such as; Buckingham Royal Palace and British Museum, etc. Moreover, the English language and culture are praised for their polite and gentle manners. The tradition of welcoming foreign ambassadors is similar to that in Thailand. The Thai ambassadors were very respectful to the diplomatic missions. The poet had a positive attitude toward the English people, which was expressed through his poems that described his positive thoughts on the English people, with a clear portrayal of his image.

Keywords: Nirat London, Image, Positive Attitude

บทนำ

จุดเด่นประเด็นหลักของงานวิจัยนี้ เริ่มเรื่องที่สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช จึงจะเห็น “ภาพลักษณ์” ที่ชัดเจนที่สุดซึ่งเป็นประเด็นสำคัญของชาวต่างชาติ ที่ส่งผลมาจนถึงปัจจุบัน โดยสิ่งที่สำคัญที่สุดคือการทำความเข้าใจถึงวิกฤติต่าง ๆ ภายในประเทศ ความขัดแย้งของบุคคลระดับผู้นำประเทศ เปรียบได้กับ “ศึกใน” และสิ่งที่คุกคามจากต่างประเทศ จะถือเป็น “ศึกนอก” ของแผ่นดินไทย ซึ่งไม่ว่าจะเป็นศึกนอกหรือศึกใน ต่างก็เป็นภัยต่อความมั่นคงของประเทศชาติทั้งสิ้น

นอกจากนี้ บางทีประเทศไทย ยังต้องประสบกับทั้งศึกนอกและศึกใน ซึ่งเกิดขึ้นในเวลาเดียวกัน ก็มี แต่ด้วยความเสียสละและพระปรีชาสามารถของบุคคลระดับผู้นำ ที่ได้นำพาประเทศชาติให้รอดพ้นจากความเป็นเมืองขึ้นของประเทศอื่น และรอดพ้นจากภาวะยุ่งยากลำบาก ตลอดถึงนำพาประเทศชาติให้ยั่งยืน มั่นคงสืบมาจนถึงปัจจุบัน ทำให้มีประเทศไทยมีความเป็น “ไทย” อย่างที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนี้ จะเห็นว่า เหตุการณ์ระหว่างการกอบกู้อิสรภาพ เหตุการณ์ของการปราบดาภิเษกขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี (ศิริพร สุขเมธรัตน์, 2553) และเหตุการณ์ของการของการสร้างความสัมพันธ์ประเทศอื่น ๆ และการสร้างความสัมพันธ์กับชาติมหาอำนาจตะวันตก เกิดขึ้นระหว่างไทยกับอังกฤษ ซึ่งเป็นการเข้ามาสู่ภูมิภาคเอเชียอาคเนย์หรือเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ของชาวตะวันตกสามารถเรียบเรียงโดยสังเขปได้ ดังนี้

ในสมัยสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช พระองค์ได้นำเอาชาวต่างชาติผู้มีความรู้ความสามารถด้านต่าง ๆ มาเป็นขุนนางผู้ใหญ่ ที่ทราบกันโดยทั่วไปคือ “เจ้าพระยาวิชเยนทร์”

หรือ “คอนสแตนติน ฟอลคอน” นอกจากนี้ ยังมีชาวต่างชาติอื่น ๆ อีกมากมาย เช่น ฝรั่งเศส โปรตุเกส เปอร์เซีย เป็นต้น ในบทสนทนายระหว่าง “พระเพทราชา” ที่ไม่เห็นด้วยกับสมเด็จพระนารายณ์ ที่นำชาวต่างชาติเข้ามา โดยเฉพาะคอนสแตนติน ฟอลคอน และได้เสนอให้สมเด็จพระนารายณ์ขับไล่พวกต่างชาติออกไป แต่สมเด็จพระนารายณ์ไม่ทรงเห็นด้วย จะเห็นว่า การนำชาวต่างชาติเข้ามามีบทบาทในราชสำนัก ไม่เป็นที่ยอมรับของผู้นำชั้นสูงอีกฝ่ายหนึ่ง ต่อมา พระเพทราชา ก็ยึดอำนาจจากสมเด็จพระนารายณ์ และขึ้นครองราชย์เป็นปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์ “บ้านพลูหลวง” ซึ่งเป็นราชวงศ์สุดท้ายของพระนครศรีอยุธยา (ไทยโพสท์, 2566) หลังจากนั้น ชาวต่างชาติก็ไม่มีบทบาทสำคัญต่อบุคคลระดับผู้นำของไทยอีกต่อไป และกษัตริย์ต่อมาคือ “พระเจ้าเสือ” หรือ “สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ 8” ซึ่งมีพระโอรส 2 พระองค์คือ “เจ้าฟ้าเพชร” และ “เจ้าฟ้าพร” และพระเจ้าเสือได้มอบบัลลังก์ให้เจ้าฟ้าพร ซึ่งเป็นพระอนุชาของ “เจ้าฟ้าเพชร” เพราะพระเจ้าเสือไม่โปรดเจ้าฟ้า “เพชร” ผู้เป็นพระโอรสองค์ใหญ่หรือองค์แรก ทำให้เจ้าฟ้าพรซึ่งมีความรักต่อพระเชษฐาเป็นอย่างมาก ได้มอบบัลลังก์ให้กับเจ้าฟ้าเพชร ซึ่งก็คือ “วังหลวง” โดยที่เจ้าฟ้าพร รับตำแหน่งเป็น “วังหน้า” ซึ่งหมายถึงผู้ที่จะได้รับสืบทอดราชบัลลังก์ต่อจากวังหลวงตามคำสัญญาที่ให้แก่อนระหว่างสองพระองค์ ตามระบบแห่งสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของกรุงศรีอยุธยา แต่ก่อนสวรรคต “เจ้าฟ้าเพชร” หรือ “พระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ” ก็ได้มอบบัลลังก์ให้พระโอรสของพระองค์ แทนที่จะให้แก่อำมาตย์ผู้อนุชาตามสัญญา ทำให้เกิด “สงครามกลางเมือง” ครั้งสำคัญขึ้นอีกครั้ง ซึ่งเป็นการแย่งชิงบัลลังก์กันระหว่าง “อา กับ หลาน” ในที่สุดเจ้าฟ้าพร ก็เป็นฝ่ายชนะ และได้ขึ้นครองบัลลังก์เป็น “พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ” (ศิริพร สุเมธรัตน์, 2553)

ต่อมา พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ก็ได้ทรงมอบบัลลังก์ให้แก่เจ้าฟ้าอุทุมพร แต่เจ้าฟ้าอุทุมพร ก็ได้มอบบัลลังก์ให้แก่พระเจ้าเอกทัศ แล้วก็เสด็จออกผนวช ในที่สุดพม่าก็ได้เข้ามาตีกรุงศรีอยุธยาจนแตกเป็นอันสิ้นสุดของแผ่นดินอยุธยา และหลังจากนั้น อังกฤษซึ่งพ่ายแพ้แก่อเมริกาโดยการนำของยอร์ช วอชิงตัน (Gorge Washington) ก็ได้หันมาล่าอาณานิคมทางเอเชียและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้แทนการยึดครองประเทศในตะวันตก โดยเข้ามายึดอินเดียก่อน จากนั้นก็ยึดพม่าแล้วทำการเนรเทศกษัตริย์และราชินีของพม่าไปอยู่เมือง “มัทราช” ของอินเดีย และต่อจากนั้นอังกฤษก็รบชนะจีนในสงครามฝิ่น (Opium War) และบังคับให้จีนลงนามใน “สนธิสัญญานานกิง” ซึ่งเป็นสนธิสัญญาที่อังกฤษเอาเปรียบจีนเป็นอย่างมาก (ไกรฤกษ์ นานา, 2566)

จะเห็นได้ว่าในระหว่างนี้ อังกฤษไม่ได้บุกยึดไทย แต่ “แฉลบ” ไปยึดเอาประเทศรอบข้างอื่น ๆ โดยเฉพาะพม่า ซึ่งถือเป็น “ศัตรูหมายเลขหนึ่ง” ของไทย ซึ่งเข้ากับทำนองที่ว่า “ศัตรูของศัตรูคือมิตร”

ทำให้ไทยเกิดทัศนคติเชิงบวกต่ออังกฤษ เป็นข้อที่หนึ่ง และในระหว่างนี้ การศึกษาภาษาอังกฤษซึ่งถือว่าเป็นภาษาที่จะนำพาประเทศไทยชาติพันธุ์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นและในสมัยหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 และสร้างความเจริญก้าวหน้าในอนาคตแล้ว การส่งเสริมให้คนไทยเรียนรู้ภาษาอังกฤษ โดยการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงให้ความสำคัญต่อภาษาอังกฤษ นับเป็นเหตุผลที่ 2 ที่ให้ไทยมีทัศนคติเชิงบวกต่อคนอังกฤษ ด้วยเหตุนี้ การส่งคณะทูตไปเจริญสัมพันธไมตรีกับอังกฤษจึงเกิดขึ้น และ “นิราศลอนดอน” ก็เกิดมีขึ้นตามมา

ดังนั้น จึงกล่าวได้อย่างชัดเจนว่า “นิราศลอนดอน” นอกจากจะสร้างความเพลิดเพลินทางด้านวรรณกรรม ในสมัยรัชกาลที่ 4 แล้ว นิราศดังกล่าวนี้ ยังมีบทบาทในการสร้างความเจริญก้าวหน้าแก่ประเทศไทยในอนาคตอีกด้วย

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาความเป็นมา เนื้อหา สาระของนิราศลอนดอน
2. เพื่อศึกษาวิเคราะห์นิราศลอนดอนที่เกี่ยวข้องกับสภาพบ้านเมืองและประชาชนในประเทศอังกฤษ
3. เพื่อวิเคราะห์ทัศนคติเชิงบวกของคนไทย ที่มีต่อประเทศอังกฤษผ่านนิราศลอนดอน

วิธีดำเนินการศึกษา

การศึกษาเรื่อง นิราศลอนดอน: การศึกษาเชิงวิเคราะห์ทัศนคติเชิงบวกที่คนไทยมีต่อภาพลักษณ์ของประชาชนชาวอังกฤษ เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารต่าง ๆ ได้แก่ 1) ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ 2) ข้อมูลทางวรรณคดี 3) ข้อมูลเกี่ยวกับการเขียนคำอ่านภาษาอังกฤษที่ถูกต้องเหมาะสม และ 4) ข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยเน้นเกี่ยวกับการเก็บรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้อง ใน 2 ประเด็นหลัก คือ

1. การเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่นำไปสู่การวิเคราะห์และสรุปความได้ว่า คนไทยมีทัศนคติเชิงบวกต่อคนอังกฤษตลอดถึงภาษาและวัฒนธรรมแบบอังกฤษอย่างแท้จริง โดยเนื้อความหรือเนื้อหาสาระที่ปรากฏใน “นิราศลอนดอน” ของหม่อมราโชทัย (กระต่าย อิศรางกูร) ว่ามีเหตุการณ์ใดบ้างที่น่าจะเป็นมูลเหตุให้กวีแสดงให้เห็นถึง “ทัศนคติเชิงบวก” ที่คนไทยมีต่อคนอังกฤษ ตลอดถึงภาษาและวัฒนธรรมแบบอังกฤษ

2. การเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับจริยธรรมของความเป็นมนุษย์ โดยกล่าวถึงแนวคิดทฤษฎีต่าง ๆ เกี่ยวกับจริยธรรมของความเป็นมนุษย์ ของคนอังกฤษ โดยศึกษาจากประวัติศาสตร์และวรรณคดีอังกฤษ

ผลการวิจัย

การศึกษาเรื่อง นิราศลอนดอน : การศึกษาเชิงวิเคราะห์ทัศนคติเชิงบวกที่คนไทยมีต่อภาพลักษณ์ของประชาชนชาวอังกฤษ ผู้วิจัยขอสรุปผลการวิจัย ดังนี้

ผู้แต่ง: หม่อมราโชทัย (ม.ร.ว.กระต่าย อิศรางกูร ณ อยุธยา)

บริบทของการแต่ง: กวีแต่งเมื่อ พ.ศ. 2400 เพื่อถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หลังจากเดินทางไปราชการกับคณะราชทูตที่อังกฤษ

กลวิธีการแต่งหรือฉันทลักษณ์: กลอนเพลงยาว ตอนท้ายใช้โคลงสี่สุภาพ

ลักษณะเนื้อหา: กล่าวถึงสถานที่ วัฒนธรรม ชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คน บรรยากาศการเดินทางจากกรุงเทพมหานคร ไปถึงกรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ

ความเป็นมาของนิราศลอนดอน

จดหมายเหตุเรื่องราชทูตไปประเทศอังกฤษและนิราศลอนดอน เป็นการบันทึกการเดินทางไปเจริญสัมพันธไมตรีกับประเทศอังกฤษเป็นครั้งแรกในสมัยรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2400 สืบเนื่องจากเมื่อ พ.ศ. 2398 สมเด็จพระราชินีวิกตอเรีย พระเจ้าแผ่นดินอังกฤษ ทรงแต่งตั้งเซอร์ยอห์น เบาริง เป็นราชทูตเชิญพระราชสาส์นและเครื่องราชบรรณาการมาถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และขอให้ไทยทำหนังสือสัญญาพระราชไมตรีเช่นประเทศที่มีอิสระเสมอกัน ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดให้จัดการรับรองราชทูตเป็นการใหญ่อย่างสมเกียรติ และมีพระราชดำริเห็นควรส่งราชทูตไทยไปตอบแทนค่านับ้าง ต่อมาให้ปี พ.ศ. 2400 จึงได้ส่งคณะราชทูตไทยประกอบด้วย พระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชุ่ม) บุนนาค) ราชทูต เจ้าหมื่นสรรเพชรรักษ์ (เพ็ญ เพ็ญกุล) อุปทูต จมื่นมณฑิรพิทักษ์ (ด้วง) ตริทูต หม่อมราโชทัย ลำหหลวง และบุคคลอื่น ๆ อีกรวม 27 คน ออกเดินทางเมื่อวันที่ 24 กรกฎาคม พ.ศ. 2400 ได้เข้าเฝ้าถวายราชสาส์นและเครื่องราชบรรณาการแด่สมเด็จพระราชินีวิกตอเรียเมื่อวันที่ 19 พฤศจิกายน พ.ศ. 2400 และเดินทางกลับกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ 25 พฤษภาคม พ.ศ. 2401

จดหมายเหตุฯ เป็นการบันทึกรายวัน หม่อมราโชทัยบันทึกเรื่องราวที่เกิดขึ้นติดต่อกันทุกวัน เพื่อทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หลังจากนั้นจึงแต่งนิราศลอนดอนเป็นคำกลอน โดยดำเนินความตามจดหมายเหตุ แต่ในกลอนนิราศแทรกบทคร่ำครวญอาลัยอาวรณ์ เพราะต้องจากบ้านจากนาง ตาม “ขนบนิยม” ของนิราศทั่วไป (รินฤทัย สัจจพันธุ์, 2543)

“นิราศลอนดอน” มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ว่า ปรากฏในจดหมายเหตุของ “หมอบรัดเล” ระบุไว้ว่า “หม่อมราโชทัย” หรือ มรว.กระต่าย อิศรางกูร ณ อยุธยา แต่งภายหลังจดหมายเหตุระยะทางราชทูตไทยไปลอนดอน 2 ปี ซึ่งเมื่อแต่งแล้วก็ได้ขายกรรมสิทธิ์การพิมพ์ครั้งแรกให้แก่หมอบรัดเล เมื่อปีระกา พ.ศ. 2404 โดยที่หมอบรัดเล ยังได้ลงบันทึกว่าเป็นครั้งแรกที่ได้ซื้อขายกรรมสิทธิ์หนังสือกันในเมืองไทย (โชติกา นุ่นชู, 2567)

นิราศลอนดอนมีความสำคัญเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ทำให้รู้จักรวัน เวลาเดินทางของคณะทูตโดยละเอียด โดยไม่ต้องไปค้นหาหลักฐานที่อื่นให้ลำบาก มีคุณค่าด้านประเพณีและวัฒนธรรม โดยสะท้อนให้เห็นถึงประเพณีไทยในสมัยนั้นได้เป็นอย่างดี เช่น ประเพณีการเข้าเฝ้าของราชทูตไทย จนได้รับการยกย่องจากราชสำนักอังกฤษว่าเป็นประเพณีที่งดงาม มีกริยาอ่อนน้อม เคารพ และชี้ให้เห็นถึงประเพณีในราชสำนักอังกฤษด้วย และเกี่ยวกับการสร้างสัมพันธ์ไมตรีด้านการทูตในนิราศลอนดอน ซึ่งนิราศลอนดอนเป็นการแต่งนิราศ หลังจากการบันทึกเรื่องราวของการเดินทางจากกรุงเทพมหานครไปถึงกรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ ทั้งไปและกลับ ซึ่งเมื่อคณะทูตเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 เพื่อทูลลาไปประกอบภารกิจการเดินทางไปเจริญสัมพันธไมตรีกับประเทศอังกฤษ ซึ่งนอกจากกวี หรือ “หม่อมราโชทัย” จะอธิบายการเข้าเฝ้าเพื่อทูลลาแล้วก็ยังได้พรรณนาเป็นบทกวีว่า

คอยพระจอมจักรพงศ์ดำรงราชฤทธิ์

ความรักดีบาทบงสุ์พระทรงธรรม์

พอบ่ายห้าโมงเศษเสด็จออก

หมู่อำมาตย์มาตยาเสนาใน

ทูลลานาถหน่อนารายณ์รับผายผัน

ตั้งกตัญญูต่อไม่ท้อใจ

พระโอรนอกอมรินทร์วินิจฉัย

บังคมไท่ญเบศร์เกศนิกรฯ

(หม่อมราโชทัย, 2556)

ในขณะที่ได้เข้าเฝ้าพระราชินีวิกตอเรียเพื่อถวายเครื่องบรรณาการ ในบันทึกจดหมายเหตุ ระบุว่า

“เอนเนอร์ลิกส์ก็กำกับนำทูตานุทูตไปสู่ห้องที่เฝ้า เมื่อถึงประตู มีทหารแต่งตัวใส่เสื้อปักทอง ถือขวานด้ามยาว ปลายเป็นกริช ยืนรักษาอยู่สองข้างประตู ราชทูตจึงเชิญพระบรมราชสาส์นแลพระ บวรราชสาส์นรวมลงบนพื้นเดียวกัน...” (วัชรญาณ, 2566) ได้พรรณนาเป็นบทกวีว่า

เอนเนอร์ลิกส์ฝ่ายนายทหาร	เชิงชานาญว่องไวมิใช่ชั่ว
ดังเชื้อชาติพยัคฆ์ไม่มีกลัว	ในฝูงวัวแรงร้ายที่หมายชน
เชิญพวกทูตจากรถบพาท	ดูเลี่ยนลาดลานแหล่งทุกแห่งหน
ให้พักพาอาศัยในตำบล	เปรียบเหมือนมณเฑียรว่าภาษาไทยฯ

(หม่อมราโชทัย, 2556)

สรุปได้ว่า นิราศลอนดอนเป็นบันทึกเหตุการณ์ที่หม่อมราโชทัยได้พบเห็น เมื่อครั้งที่ท่านได้เป็น ล่ามในคณะทูตไทย ซึ่งเดินทางไปยังกรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ ซึ่งถือว่าเป็นนิราศเรื่องหนึ่งที่ได้รับ ความสนใจจากผู้อ่านเป็นจำนวนมาก เพราะเขียนถึงกรุงลอนดอน อันเป็นนครที่คนไทยสมัยนั้นไม่เคย พบเห็นหรือได้ยินเรื่องราวมาก่อน นอกจากนี้ ภาษาที่ใช้ในการประพันธ์ก็ยังประกอบไปด้วยโวหารอัน ไพเราะคมคาย พรรณนาได้อย่างละเอียดลออ ทำให้เห็นภาพยุโรปในสมัยที่รุ่งโรจน์ได้อย่างดียิ่ง

การวิเคราะห์นิราศลอนดอนในส่วนที่เกี่ยวข้องกับประชาชนชาวอังกฤษ พบว่า นิราศ ลอนดอนมีส่วนที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างคนไทยกับคนอังกฤษ ทั้งในทางตรงและทางอ้อม เพราะการเข้ามามีบทบาทในประเทศไทยของคนอังกฤษ เช่น เฮนรี เบอร์นี หรือ เซอร์ จอห์น เบาริง ทำให้มีการเดินทางไปยังกรุงลอนดอน และในนิราศลอนดอนมีคนอังกฤษที่เป็นแรงจูงใจให้กวีแต่งนิราศ ลอนดอนนี้ และเมื่อคณะทูตเข้าเฝ้าควีน ก็ได้รับการต้อนรับจากควีนและเชื้อพระวงศ์เป็นอย่างดี ดังคำประพันธ์ว่า

เสร็จดำรัสตรัสถามตามประสงค์	ก็เคลื่อนองค์ห่างหันกลับผันผาย
ราชบุตรสุดสวาทจึงนาคกราย	มาทักทายพุดจาแล้วลาไป
เจ้าวิลเลียมเรื่องยศไอรสเขย	จึงเฉลยพจนานาอัชฌาสัย
เสร็จจุบลสนทนาก็คลาไคล	ประทับในห้องหนึ่งจึงบัญชา
ดำรัสเรียกพวกไทยเข้าไปเฝ้า	ต่างน้อมเกล้าพร้อมกันด้วยหรรษา

โปรดให้นั่งบนเก้าอี้มีน้ำชา
 กินร่วมโต๊ะที่สวยคุ้นเคยชิด
 ได้ต่อต่อข้อไขในทำนอง
 พระบุตราบบุตรีสามีราช
 บ้างซักไซ้ไต่ถามตามลำพัง
 นางพระยาเห็นเวลานั้นดึกคืน
 ข้างพวกเราทั้งสิ้นสุดยินดี

อีกทั้งกาแพใส่ถ้วยลายทอง
 เธอผูกมิตรไมตรีไม่มีหมอง
 แล้วเลื้อยร้องมโหรีมิให้ฟัง
 มารदानาถนวลหงส์มาทรงนั่ง
 จนห้าทุ่มเสียงระฆังขนานต์
 เสด็จคนคลาไคลเข้าในที่
 ก็จรัสคืนกลับมาหลบนอน
 (หม่อมราโชทัย, 2556)

ทัศนคติเชิงบวกของคนไทยที่มีต่อประชาชนชาวอังกฤษผ่านนิราศลอนดอน พบว่า
 ประชาชนชาวอังกฤษในนิราศลอนดอน เป็นผู้คนที่มีการยอมรับ มีความเจริญทางด้านจิตใจ มีความ
 เป็นอยู่ที่เรียบง่าย มีเสน่ห์น่าชื่นชม จากบทกวีที่ปรากฏในทุกบท จะเป็นการพรรณนาด้วยความชื่นชม
 ตั้งแต่คนรับใช้ในโรงแรม ไปจนถึงทหารชั้นนายพล รวมถึงพระราชินีแห่งอังกฤษ ดังบทประพันธ์ว่า

แต่นี้ไปแต่พื้นปิ่นปลายหอ	หกลีบบอกยืนค่านับอยู่กับที่
คนเดินนำสามสิบพอดิบดี	พระมาลากำมะหยี่สีบวร
ทั้งมงกุฎเพชรแพรรวแวสว่าง	มีขุนนางเชิญประจํานำไปก่อน
เมื่อเสด็จจากรถพจร	พระสามีเหยียดกรैयाวประคอง
ทรงสไบกำมะหยี่สีสะอาด	ดูงดงามสุดดีไม่มีหมอง
ยาวประมาณสิบศอกดอกเป็นทอง	กว้างสักสองศอกงามอร่ามพราว
สตรีสาวสองนางเคียงข้างคู่	ถือริมนูชาเดินเชิญถวาย
ถัดออกมาเสนีอีกสี่นาย	คอยยกชายกำมะหยี่ตามลีลา

(หม่อมราโชทัย, 2556)

อภิปรายผล

การศึกษานิราศลอนดอน : การศึกษาเชิงวิเคราะห์ทัศนคติเชิงบวกที่คนไทยมีต่อภาพลักษณ์ของประชาชนชาวอังกฤษ ผู้วิจัยมีประเด็นนำมาอภิปรายผล ดังนี้

ด้านค่านิยม: พบค่านิยม 9 ประการ ได้แก่ (1) ค่านิยมการให้ความสำคัญกับตัวเองหรือบุคคล (2) ค่านิยมเกี่ยวกับภาระบุญคุณ (3) ค่านิยมการปรับตัวเข้ากับโอกาสและสิ่งแวดล้อม (4) ค่านิยมเกี่ยวกับความสัมพันธ์และคุณธรรมทางสังคม (5) ค่านิยมความมั่งคั่งร่ำรวย (6) ค่านิยมเกี่ยวกับอำนาจนิยม (7) ค่านิยมเกี่ยวกับพุทธศาสนา (8) ค่านิยมการเทิดทูนสถาบันพระมหากษัตริย์และ (9) ค่านิยมเกี่ยวกับความสนุกสนาน ดังข้อความว่า

ด้านภาพลักษณ์ของอังกฤษที่ทำให้เกิด “ทัศนคติเชิงบวก” หรือ “ความรู้สึกนึกคิดไปในทางที่ดี” ที่คนไทยมีต่อคนอังกฤษนั้น ประเด็นสำคัญจะอยู่ที่ความเป็น “ผู้ดีอังกฤษ” แต่คนอังกฤษเป็นผู้ดีจริง ๆ หรือไม่อย่างไรนั้น คงตอบได้ว่า “ไม่ใช่ทั้งหมด” ซึ่งนั่นก็หมายความว่า “ใช่เป็นบางส่วน” หรือเป็นความจริงเป็นบางส่วน ซึ่งในประเด็นนี้ ได้มีผู้พยายามศึกษา “ความเป็นผู้ดีของอังกฤษ” ไว้ดังนี้

ด้าน “ความเป็นผู้ดี” คุณสมบัติของความเป็นผู้ดีของคนอังกฤษคือ ความเป็นระเบียบเรียบร้อย พุดจาดี ขอโทษและขอบคุณจนเป็นนิสัย ตรงต่อเวลา และไม่ยุ่งในเรื่องส่วนตัวของผู้อื่น (Nattanam Waiyahong, 2566) นอกจากนี้ ยังมีผู้นำเสนออีกว่า “ความเป็นผู้ดีอังกฤษ” คือการที่คนอังกฤษมีระเบียบวินัยในตัวเอง มีกิริยามารยาทที่ดีงาม มีน้ำใจ ไม่เอารัดเอาเปรียบผู้อื่น ซึ่งในนิราศลอนดอนนี้ได้มีการ “กล่าวถึง” และ “กล่าวชม” ทั้งโดยตรงและโดยนัยอยู่หลายแห่ง

เมื่อได้กล่าวถึงความเป็นผู้ดีของอังกฤษซึ่งมีอยู่ในนิราศลอนดอนแล้ว สารสำคัญอื่น ๆ สามารถสรุปได้ ดังนี้

เมื่อกล่าวในด้านวรรณกรรมหรือวรรณคดี นิราศลอนดอน เป็นงานประพันธ์ในรูปแบบของฉันทลักษณ์ประเภทร้อยกรอง ที่ได้รับการยอมรับและยกย่องว่าเป็น “งานประพันธ์อันมีคุณค่าทางวรรณคดีอย่างดียิ่ง” ชั้นเอก ในสมัยรัชกาลที่ 4 นิราศลอนดอน มีการใช้ภาษาสำนวนของการแต่งกลอนประเภทนิราศ ที่มีความไพเราะงดงามและสละสลวยครบองค์ประกอบของนิราศทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็นด้านรูปแบบ หรือเนื้อหา ไม่ว่าจะเป็นการคร่ำครวญด้วยอารมณ์เศร้า เพราะต้องจากนางอันเป็นที่รัก หรือการพรรณนาถึงความงามตามธรรมชาติต่าง ๆ ที่เรียกว่า การชมปลา หรือการชมนก ชมไม้ และ นิราศลอนดอน เป็นงานประพันธ์เรื่องแรกที่มีการซื้อขายลิขสิทธิ์ หรือทรัพย์สินทางปัญญา โดยเจ้าของบท

ประพันธ์ คือ หม่อมราโชทัย (ม.ร.ว.กระต่าย อิศรางกูร) ขายให้แก่หมอบรัดเลย์ ชาวอังกฤษที่เข้ามาก่อตั้งโรงพิมพ์ในประเทศไทยเป็นคนแรกและเป็นครั้งแรก

เมื่อกล่าวในด้านภาษาและวัฒนธรรม กวีหรือผู้แต่งคือ หม่อมราโชทัย ได้ยกย่องให้คุณค่าว่าภาษาอังกฤษเป็นภาษาที่ดี ผู้ที่รู้ภาษาอังกฤษถือว่าเป็นบุคคลผู้มีเกียรติ ซึ่งใน “นิราศลอนดอน” นี้ ยังมีการกล่าวถึงความเจริญรุ่งเรืองของเมืองต่าง ๆ โดยมี “กรุงลอนดอน” เป็นหลัก นอกจากนี้ ยังมีเมืองอื่น ๆ อีก ซึ่งเป็นชื่อของทีมสโมสรฟุตบอลในพรีเมียร์ลีกอีกหลายเมือง เช่น ลิเวอร์พูล แมนเชสเตอร์ เบอร์มิงแฮม และเชฟฟิว เป็นต้น อาจเป็นไปได้ที่ว่า ความนิยมคลั่งไคล้ที่คนไทยกลายเป็นแฟนบอลของทีมฟุตบอลสโมสรของอังกฤษ มีผลมาจากการเดินทางไปเจริญสัมพันธไมตรีกับอังกฤษและในนิราศลอนดอนนี้ก็ว่าได้ ดังคำประพันธ์ว่า

เมืองลอนดอนเป็นนครกษัตริย์สถิต	ช่างวิจิตรดีกรามงามหนักหนา
ไม่มีกำแพงรอบขอบบารา	ตั้งป้อมใหญ่ไว้รักษาซึ่งเขตแดน
มีวัดวาสร้างไว้มีใช้น้อย	เป็นหลายร้อยต้องเนตรวิเศษแสน
วัดใหญ่ใหญ่สองวัดไม่ขัดแคลน	ดูแวนแคว้นยาวกว้างที่ทางเตียน

.....

ครั้นถึงเมืองเบอริงแฮมที่สำนัก	เขาหยุดพักรถไฟค่อยคลายหมอง
เห็นเจ้าเมืองมาค่านับคอยรับรอง	ต่างยิ้มยิงผู้กรักพูดทักทาย

.....

ชื่อเมืองแมนเชสเตอร์เออไฉน	ดูโตใหญ่ยาวกว้างช่างสร้างสรรค์
เป็นหัวเมืองแต่เพียงนี้ยังดีครั้น	สารพันพิศเพลินเจริญตา.....

.....

ขึ้นรถไฟไปเมืองลิเวอร์พูล	เที่ยวชมอุโมงค์กระแสน้ำตลอด
กำปั่นพวกลูกค้าในสาคร	ได้พักผ่อนเฝียวยาวเป็นท่าเรือ

(หม่อมราโชทัย, 2556)

สำหรับประเด็นที่เกี่ยวข้องกับ “ภาษาอังกฤษนั้น” เป็นเพราะภาษาอังกฤษมีบทบาทมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 ในประเด็นที่เกิดปัญหาในการสร้างสัมพันธไมตรีระหว่างประธานาธิบดีแห่งสหรัฐอเมริกากับพระมหากษัตริย์ของไทย ซึ่งประเด็นสำคัญคือ ภาษาอังกฤษเริ่มมีบทบาทต่อการ

บริหารราชการแผ่นดิน ทำให้คนในบ้านเมืองเกิดความสนใจภาษาอังกฤษมากขึ้น โดยมีประเด็นของ “สนธิสัญญาบาวรี” ที่เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 และ “สนธิสัญญาเบอร์นี” ที่เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 ซึ่งสามารถสรุปประเด็นสำคัญได้ ดังนี้

ก. การส่งเสริมให้คนไทยเรียนรู้ภาษาอังกฤษ

สำหรับการดำริเกี่ยวกับความสำคัญของภาษาอังกฤษนั้น จะอ้างอิงด้วยพระดำรัสของพระองค์ที่ตรัสว่า “การศึกษาศาสตร์แขนงและพม่าก็เห็นจะไม่มีแล้ว จะมีอยู่ก็แต่ช่างพวก “ฝรั่ง” ให้ระวังไว้ให้ตืออย่าให้เสียที่แก่เขาได้ การงานสิ่งใดของเขาที่คิด ควรจะเรียนรู้อาไว้ก็เอาอย่างเขาแต่อย่าให้นับถือเลื่อมใสไปทีเดียว...ห้วงแต่วัดที่สร้างไว้ไม่เสร็จหลายแห่ง” (วิสุทธิจิตรา วานิชสมบัติ, 2566) พระดำรัสนี้แสดงให้เห็นได้อย่างชัดเจนว่า พระองค์สนับสนุนและส่งเสริมให้ข้าราชการทุกคนได้เรียนภาษาอังกฤษ โดยในสมัยรัชกาลที่ 3 มีการทำสนธิสัญญากับประเทศอังกฤษ ซึ่งสนธิสัญญาเบอร์นี (อังกฤษ: Burney Treaty) คือ สนธิสัญญาทางพระราชไมตรีและการพาณิชย์ฉบับแรกที่กรุงรัตนโกสินทร์ (ต่อมาคือประเทศไทย) ทำกับประเทศตะวันตกในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มี เฮอร์ เบอร์นี และสนธิสัญญาเบอร์นี ในสมัยรัชกาลที่ 4 ซึ่งเหตุการณ์ที่เป็นผลมาจากสนธิสัญญาทั้งสองฉบับนี้ เป็นที่มาของ “นิราศลอนดอน”

ข. ความชื่นชมที่คนไทยมีต่อคนอังกฤษ

ความชื่นชมที่คนไทยมีต่อคนอังกฤษ ย่อมเป็นที่ชัดเจนว่า เริ่มต้นขึ้นในราชสำนักไทย ซึ่งมีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ระบุชัดเจนว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่รัชกาลที่ 4 ทรงมีความสามารถในการสื่อสารด้วยภาษาอังกฤษ ไม่ว่าจะเป็นการฟัง การพูด การอ่าน การเขียน การตรัสเจรจากับหม่อมแอนนา หรือ Anna Leonowens ได้อย่างคล่องแคล่ว และ “หม่อมราโชทัย” ผู้แต่ง “นิราศลอนดอน” นี้ ก็ได้เรียนภาษาอังกฤษจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วยเช่นกัน (สุมาลี วีระวงศ์, 2461) ซึ่งในสมัยรัชกาลที่ 5 คนที่ได้ภาษาอังกฤษ หรือคนที่มีความรู้ด้านภาษาอังกฤษ จะได้รับการส่งเสริมให้มีความเจริญก้าวหน้าในหน้าที่การงาน (อาวุธ ธีระเอก, 2560)

การศึกษาภาษาอังกฤษ มีมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 ด้วยความดำริของพระมหากษัตริย์ของไทย ที่ทรงเห็นความสำคัญของภาษาอังกฤษ การส่งเสริมให้คนไทยศึกษาภาษาอังกฤษและบทบาทในการใช้ภาษาอังกฤษของไทย ควบคู่ไปกับการส่งเสริมสนับสนุนให้มีการศึกษาในระดับต่าง ๆ แม้แต่การที่ได้ทรงสถาปนา “มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย” ซึ่งปัจจุบันคือ “มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย” ให้เป็นสถานศึกษาพระพุทธศาสนาและศาสตร์สมัยใหม่

(พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), 2547) ซึ่งมีความเข้าใจกันว่า พระองค์ทรงหมายถึงการศึกษาทางโลก ซึ่งภาษาอังกฤษก็เป็นวิชาการทางโลกที่พระองค์ทรงให้การสนับสนุนให้คนไทยได้ศึกษาดังที่ได้กล่าวแล้ว

สรุป/ข้อเสนอแนะ

การศึกษานิราศลอนดอน : การศึกษาเชิงวิเคราะห์ทัศนคติเชิงบวกที่คนไทยมีต่อภาพลักษณ์ของประชาชนชาวอังกฤษ สรุปได้ว่า นิราศลอนดอน แต่งโดยหม่อมราโชทัย เป็นผลงานวรรณกรรมประเภทนิราศ ที่มีแต่งตาม “ชนบ” ของการแต่งกลอนแปดของไทย เป็นบทกลอนที่น่าเสนอเกี่ยวกับภาพลักษณ์ที่เป็นทัศนคติเชิงบวกที่คนไทยมีต่อคนอังกฤษ และกรุงลอนดอน ตลอดถึง สถานที่ต่าง ๆ ในประเทศอังกฤษ รวมทั้งภาษาและวัฒนธรรมอังกฤษ

ข้อเสนอแนะ

นิราศลอนดอน นอกจากจะเป็นการพรรณนาความสวยงามของกรุงลอนดอน และสภาพบ้านเมืองที่เต็มไปด้วยความเจริญรุ่งเรืองด้านต่าง ๆ อย่างตื่นตาตื่นใจที่กวีได้ไปพบจนได้นำความตื่นตาตื่นใจในสิ่งที่ได้พบเห็นต่าง ๆ นั้นมาแต่งเป็น “นิราศ” ประเภท “กลอนแปด” ตั้งชื่อให้เป็น “นิราศลอนดอน” แต่นอกจากจะเป็นงานประพันธ์ที่อุดมไปด้วยความสวยงามทางวรรณศิลป์แล้ว ยังมีความเชื่อมโยงไปถึงประวัติศาสตร์ของชาติไทย ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ การเจริญสัมพันธ์ไมตรีตามแบบโบราณประเพณี และสื่อให้เห็นถึงความจำเป็นที่ไทยจะต้องสร้างสัมพันธ์ไมตรีกับอังกฤษ คนไทยต้องเรียนรู้ภาษาอังกฤษเพราะภาษาอังกฤษมีคุณูปการต่อคนไทยทั้งในแง่ของการบริหารและพัฒนาประเทศแล้วยังมีบทบาทในการช่วยให้ชาติรอดพ้นจากภัยพิบัติต่าง ๆ ยกตัวอย่างเช่น การบริหารประเทศให้รอดพ้นจากการตกเป็นเมืองขึ้นหรืออาณานิคมของชาติตะวันตก และการดำเนินการให้ประเทศไทยรอดพ้นจากการตกเป็นประเทศที่เป็น “อาชญากรสงคราม” ในช่วงหลังการจบลงของสงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งประเด็นที่ท้าทายในการทำการวิจัยในครั้งต่อไป คือการศึกษาหาความเชื่อมโยงว่า “นิราศลอนดอน”

เอกสารอ้างอิง

- ไกรฤกษ์ นานา. (2558). จากสนธิสัญญา “น่านกิง” สู่ “เบาริง” วิเทศบาย สมัย ร.4 สยามรัฐัน
อังกฤษ. เรียกใช้เมื่อ 18 พฤษภาคม 2566 จาก <https://shorturl.asia/9XGMZ>.
- โชติกา นุ่นชู. (2567). หม่อมราโชทัย ล่ามคณะทูตเดินทางไปอังกฤษเมื่อร้อยปีก่อน กับผลงาน “นิราศ
ลอนดอน. เรียกใช้เมื่อ 30 มิถุนายน 2567 จาก <https://shorturl.asia/7XxvF>
- ไทยโพสต์. (2561). ศีกระหว่างพระเพทราชา-คอนสแตนติน ฟอลคอน. เรียกใช้เมื่อ 22 เมษายน
2566 จาก <https://www.thaipost.net/main/detail/6877>
- พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). (2547). “เมื่อตระกูล “ขุนนาค” เปลี่ยนมานับถือ
พระพุทธศาสนา”. ใน พุทธศาสตร์บัณฑิตรุ่นกึ่งศตวรรษ (รุ่นที่ 50) คณะพุทธศาสตร์.
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ Thai Paper.
- รื่นฤทัย สัจจพันธุ์. (2543). สารคดี. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- วัชรญาณ. (2565). อธิบายตำนานเรื่องนิราศลอนดอน. เรียกใช้เมื่อ 15 สิงหาคม 2566 จาก
<https://vajirayana.org/>.
- วิสุทธิจิตรา วาณิชสมบัติ. (2552). เอลิมพระเกียรติจอมกษัตราพระมหาเจษฎาราชเจ้า. เรียกใช้เมื่อ
16 สิงหาคม 2566 จาก <https://shorturl.asia/SVQ6U>
- ศิริพร สุเมธารัตน์. (2553). ประวัติศาสตร์ไทยสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์. กรุงเทพมหานคร:
สำนักพิมพ์ โอเอส พรินติ้ง เฮาส์.
- สุมาลี วีระวงศ์. (2461). จดหมายเหตุแลนิราศลอนดอนของหม่อมราโชทัย. กรุงเทพมหานคร:
โบราณคดีสโมสร.
- หม่อมราโชทัย. (2556). นิราศลอนดอน จดหมายเหตุราชทูตไทยไปประเทศอังกฤษในรัชกาลที่ 4.
กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม.
- อาวุธ ธีระเอก. (2560). ภาษาเจ้า ภาษานาย การเมืองเบื้องหลังการศึกษาภาษาอังกฤษ สมัยรัชกาลที่
5. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน.
- Nattanam Waiyahong. (2562). ผู้ดีอังกฤษมีจริงไหม...เจาะลึกทุกประเด็นเกี่ยวกับคำฮิตติดปากเมื่อ
พูดถึงชาวอังกฤษ. เรียกใช้เมื่อ 15 สิงหาคม 2566 จาก <https://shorturl.asia/TAng5>.